

Devlet-i 'Aliyye – Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar, I. cilt, Klasik Dönem (1302-1606) Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim

Halil İnalcık

İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009, 377 sayfa, ISBN: 9789944886451

Ferhunde Çiğdem AYDOĞDU*

Devlet-i Aliyye, Profesör Halil İnalcık'ın dört ciltlik kitabıdır. İlk üç cildi Hoca'nın sağlığında, dördüncü cildi ise Hoca'nın vefatından sonra yayımlanmıştır. Birinci cilt*, çeşitli bölümlerden oluşmakta ve toplam 377 sayfadır. İnalcık Hoca bu kitabında "Kuruluş ve Klasik Dönem" adını verdiği 1300-1606 yıllarının, kültürel ve ekonomik yönlerini incelemiştir.

* Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, İstanbul, feciay@gmail.com

* Devlet-i Aliyye I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015, 55.baskı.

Kitabın girişi sayılabilecek ilk sayfalarında Osmanlı'nın kuruluşunun hemen öncesinde Anadolu'daki ahval hakkında bilgiler verildiğini görüyoruz.(3-8.sayfalar) Burada Anadolu'daki karmaşa, Moğol zulmü, Anadolu Selçuklu Devleti'nin iktidarsızlığı özetin özeti denebilecek şekilde anlatılmıştır. Anadolu'daki Türkmen nüfusunun artması ve gaza geleneği'ni yeni bir devletin, Osmanlı'nın, temellerinin atılmasında ana etmen olarak belirtilmiştir.(s.8)

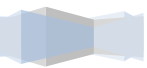
Kitabı başka tarih kitaplarından farklı kılan, okuyucuya heyecan veren yönlerden biri terimlerin doyurucu şekilde açıklanmış olmasıdır. Gaza, fütüvvet, uç (kitapta uc), uç beyi, alp, pencik, çift-hane sistemi, toprak sistemi vb. terimleri sıralı okuyan bir okuyucu tarih'i bilimsel temellere dayalı olarak okumanın tadına varabilir. Terimlerin ve bazı başka kelimelerin yazımında (imlâ) Halil İnalçık, moda yazımlara itibar etmemiş, doğru yazımlarla dil açısından da dikkate değer örnekler ortaya koymuş olmaktadır. Alp, kelimesinin, doğru olan kalın okunuşa göre yazımı buna en güzel örnektir: alplar, alplık, alplı... Kitabın adında geçen "Aliyye" gibi bazı kelimelerde de Türkçe'de olmayan sesler için transkript kullanmış veya kendi imlâsını kullanmıştır: 'Aliyye, mukata'âlî, gazâ (TDK Yazım Kılavuzu'nda* gaza), gazî (TDK Yazım Kılavuzu'nda gazi) vb.

Yazarın anlatımı bir sohbet havasındadır. Lisede veya üniversitede bir tarih dersinin hikâye edilişi hissine kapılmak mümkün. 55.nci basımının yapılmış olması da kitabın, her kesimden her seviyeden insana hitap edebildiğini gösterir.Prof. İnalçık'ın bu kitabında (ve diğerlerinde de) İçindekiler (indeks) bölümünün, okumayı kolaylaştırıcı, aradığını kolayca buldurucu kolaylığı sağlaması da güzel özelliklerinden biridir. İçindekiler, üç beş başlıkla geçirilmemiş ana ve alt başlıklar hâlinde her bölüm kolayca bulunabilecek şekilde tertip edilmiştir.

Kitap iki ana bölüme ayrılmıştır. Birinci bölüm Kuruluş ve Klasik Dönem adıyla başlıyor ve 1300-1606 yılları olaylarını anlatıyor. İkinci bölüm Devlet, Toplum, Ekonomi adını taşıyor ve Osmanlı devlet sistemi, toprak sistemi, esnaf ve esnaf loncaları ile devrin büyük şehirleri olan Bursa, İstanbul, Edirne şehirlerinin işlevleri, devletteki ticari hayat hakkında geniş ve bilgiler verilmektedir. Verilen bilgiler Osmanlı'ya hamaset veya düşmanlık temelinde yaklaşanlara karşılık, Osmanlı'yı doğru anlamak isteyenlere referans olmaktadır.

Kitabın düzenlenişindeki farklardan biri, dipnotların sayfa altlarında değil, ikinci bölümden sonra ayrı bir bölüm olarak verilmesidir. Tüm dipnotlar, bölüm başlıklarına göre 339-355. sayfalarda verilmiş. Dipnotlardan bazılarının birkaç sayfa uzunluğunda olması Halil İnalçık Hoca'nın kaynaklara hâkimiyeti ve bilimselliğe saygısının bir göstergesi sayılabilir.(s.346) Son bölüm dizin bölümü. Burada alfabetik sıra ile aranılan kelimenin hangi sayfalarda geçtiği belirtilmiştir. Bu çeşit dizinler,

* Yazım Kılavuzu, Türk Dil Kurumu, Ankara, 2006

hazırlanışı ciddi emek ve dikkat gerektirmekte fakat okuyucu, araştırmacı için büyük kolaylık sağlamaktadır.(357-377. sayfalar)

Birinci Bölüm (83-191.sayfalar)

Bu bölüm Osmanlı'nın kuruluşu hakkında bilgilerle başlamaktadır. Osmanoğulları'nın devleti neredeyse tırnaklarıyla kazıyarak kurduklarını Osman Bey'in kim olduğunu “*O zaman Osman Gazî, Kastamonu uc emîri Çoban oğullarının emri altında Bizans’a karşı en uzak serhadde savaştan bir boy-beyi ve aynı zamanda bir alp idi.*” tanımından anlayabiliriz. Yükseliş tohumlarının karakterini de “*Kastamonu Uc beyleri Bizans’a karşı gazâ hareketini gevşek tuttıkları hâlde Osman, uçların en ileri bölümünde gazâyı son derece bir atılganlıkla sürdürmüş, bu yanda gazî alpların gerçek önderi durumuna yükselmişti.*” (s.10) Toplumun herhangi bir ferdi bu satırları okuduktan sonra bir cihan devleti kurabilme cevherine sahip olduğuna inanabilir. Kitabı kolay ve heyecanla okutan yönlerden biri de bu; okuyucu kitabın içinde kaybolup tarihi inşa edenlerin arasına karışabiliyor...

Prof. İnalçık'a göre Osmanlı Devleti'nin kesin kurucusu *gazî Osman Bey*'dir. *Sultan* unvanını ilk kullanan ise Osman Gazi'nin oğlu Orhan'dır. (s.15)

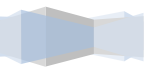
Osman Gazi'nin de unvanı olan *alp* elinde kılıçla savaştan bir yiğitten öte özellikler taşır. Kitapta nakledildiğine göre alplığın şartları şunlardır: muhkem yürekli olmak, yağı (düşman) görüp sinmemek, kolunda kuvvet olmak, gayret ve hamiyet sahibi olmak, eyi (iyi) bir at sahibi olmak, alpin zırhının olması, yayı ve kılıcı olması, yoldaşlarının olması. Alplığa bir de eren sıfatının eklenmesi içinse şu şartlar gereklidir: dünya sevgisi havâsına (arzusuna) kapılmamak, fisk-u-fesâd gibi kötü huylardan kaçınmak, havayî olmamak; vilâyet, riyâzet, kifâyet (nefsini basmak), ışk (nefsini dünya ilgilerinden kurtarıp bağımsız olma), tevekkül, şeriat bilgisi, himmet (başkasına özveriyle yardım etme) doğru yâr(arkadaş, yoldaş, derviş) edinme...(29-31.sayfalar) Bunlardan da anlaşılacağı üzere alp ve alplık, o devirde son derece güç ulaşılabilir makamlardır.

Devletin kuruluşunda Osman Gazi'nin manevi destekçilerinin *hukukî ve sosyal hayatı örgütleyicisi olarak ahîleri ve fakıları* olduğu(s.34) belirtilmiş. Ahiler, kurdukları zaviyelerde civar ahaliyi sanat sahibi ve İslâm ahlâkına göre yetiştirmeyi, gelen yolcuları bedelsiz misafir etmeyi vazife edinmişlerdir. Yazar, ünlü seyyah İbni Battuta'dan nakille zaviye ve fütüvvet hayatını uzunca anlatmaktadır ki bugünkü toplumumuz için de güzel bir dayanışma örneğidir. (s.37 vd.)

Kitapta, sıradan okuyucuyu şaşırtabilecek bölümlerden biri Yıldırım Bayezid* ile Timur arasında geçenlerdir. Prof. İnalçık, her iki hükümdar hakkında yaygın kanaatleri değiştirecek bilgiler vermektedir. Timur, koskoca Cengiz Han'ın varisidir. Timur'a göre Yıldırım Beyazıt bir uç beyidir;

---

*Bayezid, yazarın yazımıdır.

bir uç beyi nasıl olur da Anadolu'da hükümlan olur? Yıldırım Beyazıt ise Timur'u *kudurmuş köpek (kelb-i 'akûr)* olarak görmektedir. İkisi de kendilerince güçlüdür. Yazarın naklettiklerine göre Yıldırım, öfkesine mağlup ve sabırsızdır... Netice, 1402; kuruluşunu tamamlayamamış Osmanlı yenilir, Yıldırım Beyazıt esir düşer. Timurlular, Bizans sınırına kadar tüm Anadolu'da hükümlan olurlar. Hristiyan Avrupa'nın kendilerini Niğbolu'da yenen Osmanlı'ya karşı Timur'la iş birliği kurmak istemeleri, Anadolu'daki bazı beylerin Osmanlı tabiiyetinden çıkıp Timur'a tabi olmaları gibi bölümler bize, devletler siyasetinde gücün, ihanetin, dostluğun değişkenliğini gösteren ibretler sunmaktadır. (s.71 vd)

Bir diğer şaşırtıcı bölüm Fatih Sultan Mehmet dönemi ve sonrasına aittir. Sultan Mehmet, Konstantinopolis'i fethederek Bizans'ı, Roma İmparatorluğu'nu, tarihe gömer. Bundan sonra Osmanlı Devleti bir *imparatorluktur*. Sultan Mehmet *Fatih* unvanını aldığı gibi kendisini, Roma İmparatorluğu'nun tek ve meşru varisi saymaktadır. Fatih, Yıldırım Beyazıt zamanında da imparatorluk vasfını kazanan ancak Timur'la inkıtaya uğrayan süreci yeniden imparatorluk yoluna döndürür. İnalçık bunu şöyle ifade ediyor: "*Kuşkusuz (...) Osmanlı İmparatorluğu'nu yeniden kesin biçimde yeniden kuran Fâtihtir.*" Ve ilave eder: "*O, son derece otoriter bir sultan olarak kendi kişiliğinde klâsik Osmanlı pâdişahını yaratmıştır.*" Fatih İstanbul'un imarı, devletin tüm kurumlarıyla inşasını gerçekleştirse de İnalçık'ın "*...sanki kişiliği kutsal bir imparator gibi davranıyordu.*" (s.119) siteminden kurtulamıyor. Yine devam ediyor: "*Bununla beraber özellikle mâlî sahada aldığı ve sert bir şekilde uyguladığı radikal önlemlerin onun idaresine karşı derin bir hoşnutsuzluk yarattığı, ölümünde herkesin geniş bir nefes aldığı muhakkaktır.*" Evet, İnalçık'ın yorumu böyle!

Fatih'in ölümüyle Osmanlı ricali (günümüzde İnalçık gibi düşünenleri F.Ç.A.) etraflı bir komplo uygulayarak Fatih'in politikalarını uygulayacağı varsayılan ve Konya'da vali olan Şehzâde Cem'in payitahta gelmesini önleyerek Şehzâde Bayezid'in tahta geçmesini sağladılar. Bunu yapmaktaki gayeleri Fatih Sultan Mehmet'in yaptıklarının aksine bir politika uygulayacağını ummalarındır; öyle de olur... İnalçık, Fatih'e tepkinin (İnalçık'ın yazdıklarına göre tepki gösterenler sıradan halka göre çıkarları bozulan asker, ulema, yönetici kesimidir. F.Ç.A.) bir başka boyutunu da şöyle ifade ediyor: "*Bayezid devri (1481-1512) kültür bakımından da Fâtihtir zamanındaki cereyanlara tepkiyi simgeler.*" (s.130) İdari, mali ve kültürel yönden tepki! Birinci bölüm hem şaşkınlık uyandırıcı hem gururlandırıcı bilgiler okuyabileceğimiz fakat sürekli savaşların en güçlü devletler için bile sonun başlangıcı olacak neticelere yol açabileceğini anlatan sayfalarla devam ediyor.

İkinci Bölüm (201-337)

Bu bölümde ilk dikkat çeken, günümüz için de yol gösterici bir cümle: "*1500-1560 yılları arasında, bütün Akdeniz ülkelerinde olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğu'nda da en azından %40 oranında bir nüfus artışı tespit edilmiştir.*" Anılan yıllarda savaş olsa bile bunlar sadece ordu mensuplarıyla yapılan

savaşlardır. Sivil halk bunlardan asgari şekilde etkilenmiştir. Barış, zenginlik ve istikrar ölümleri azaltıyor. Mümkün olsa da hep barış olsa...

İkinci bölümde nüfus, hukuk, gelirler, toplumsal yapı, büyük şehirler, ticaret, devlet yapısının bozulması, büyük çiftliklerin (günümüzün toprak ağalığının temelleri F.Ç.A.) ortaya çıkması gibi konular incelenmiştir. Kitabın tamamı için ama özellikle bu ikinci bölüm için bir *siyasetname* denebilir. Her kademedeki yönetici olanlar, olacaklar için yaşanmış referans olayları okuyup dersler çıkarmak mümkündür.

Toplumsal Yapı konusunun alt bölümündeki başlıklardan biri Kırsal Kesim: Çift-Hane Sistemi'dir. Burada günümüze de ışık tutan bilgilerle karşılaşılıyor. Çift-Hane Sistemi, günümüzün traktörü olan *bir çift öküz* ile çekilen sabanlara dayanmaktadır. Devlet, vergilendirmeyi *öküz sayısı*'na göre yapmaktadır. Vergilendirme öküz sayısına göre yapılmakta fakat vergi mükellefi olarak ev reisi olan *koca* muhatap alınmaktadır. Toprak devlete aittir. Kocasını ölen kadının çalışma çağında oğulları yoksa *tarla* arazisi elinden alınıp başka bir köylüye verilir. Öküz ve koca bu kadar önemlidir. "*Bütün Osmanlı tahrîrlerinde, yani vergi kayıtlarını belirleyen defterlerde, vergi-nüfus sayımında hâne, aileyi temsil eden kocanın adıyla tespit edilir.*" (s.246) Toprak dağılımı ise bir çift öküzün süreceği arazi ile sınırlıdır. Kaç çift öküzünüz varsa o kadar tarlanız olabilir. (s.251) Çiftlik kelimesinin etimolojisi hayli ilgi çekici!

Çift-Hane Sistemi ile Osmanlı'da vergi sisteminin çok sıkı kayıtlara alındığını, düzenli işletildiğini; ayrıca bu sistemin sadece Osmanlı'da değil Bizans'ta ve tüm Akdeniz havzasında uygulandığını öğreniyoruz. Adil bir sistemin doğru yürütüldüğü sürece insanları mutlu ettiğini öğrenmek sevindirici. On yedinci yüzyılda bu toprak sisteminde değişimler, delinmeler görüldüğü 329. sayfadan sonra belirtilmiştir. Devletteki bozulma, yöneticilerdeki yozlaşma vergi sisteminin de bozulmasına yol açıyor. Konuyla ilgili reformlar yapılsa, Adâletnâme'ler yayımlansa da derde derman olamıyor. Toprak ağalığını oluşturan etmenler birer birer sökün eder: rüşvet, iltimas, isyanlar vb. Devlet-i Aliyye serisinin ilk kitabı okunmayı, incelenmeyi, başucu kitabı olmayı fazlasıyla hak ediyor.

